

III. Kultūras procesi un starpkultūru attiecības

Pirmā mācību stunda

Kultūru stabilitāte un mainīgums

Materiālu sagatavojis Dr. philol. Gatis Ozoliņš

Kultūru stabilitāte un mainīgums

Kultūra kā process vienmēr ir darbība, rīcības veidi, jauni priekšstati un izmaiņas.

Kultūras (sabiedrības) ir mainīgas. Ilgākā laikā mainās sabiedrības paražas un likumi, mīti, reliģiskie priekšstati un rituāli, vērtības un valoda, ēšanas un uzvešanās kultūra, dažādu celtnu arhitektoniskie paņēmieni un celtniecības materiāli u. tml.

Kultūru stabilitāte un mainīgums

Kas nodrošina kultūras stabilitāti un kas to maina?

Sabiedrība un kultūra rada cilvēku, sabiedrība un kultūra nevar pastāvēt bez cilvēkiem.

Izmaiņas, kas straujāk vai lēnāk norisinās katrā kultūrā, ir individuālo un sabiedrisko centienu saskarsmes un mijiedarbības rezultāts.

Kultūru stabilitāte un mainīgums: postfiguratīvas un prefiguratīvas kultūras

Kultūru stabilitātei un mainīgumam var būt atšķirīgs raksturs.

Balstoties uz amerikāņu kultūrantropoloģes **M.**

Mīdas iedalījumu, kultūras var būt:

1) postfiguratīvas

vai

2) prefiguratīvas.

Kultūru stabilitāte un mainīgums: postfiguratīvas un prefiguratīvas kultūras

Postfiguratīvās kultūrās izmaiņas norisinās lēnu un gandrīz nemanāmi. Sabiedrībā un kultūrā dominē paaudzēs apstiprinātās sociālās normas un vērtības, paražas un likumi, reliģiskie un pasaules uzskata priekšstati. Cilvēkiem ir skaidrs, kā jāuzvedas, kā jāsadala medījums un dārzu raža, kas manto īpašumu, statusu un amatu, kā jāveic ceremonijas, kā jāaizsargā apdzīvotās vietas un jāceļ mājas, kādas ir apkārtējās vides un klimata īpatnības.

Kultūru stabilitāte un mainīgums: postfiguratīvas un prefiguratīvas kultūras

Prefiguratīvās kultūrās - izmaiņas norisinās ļoti strauji un dinamiski, katra paaudze meklē savas atbildes uz būtiskākajiem jautājumiem.

Kultūru stabilitātes un mainīguma faktori

Kultūru mainīguma faktori	Kultūru stabilitātes faktori
Dabas, klimata, ekoloģiskās vides izmaiņas	Ekosistēmas nemainīgums salīdzinoši ilgā laikā
Kultūru difūzija, aizguvumi	Kultūras norobežošanās, aizguvumu un ietekmju noraidīšana
Valodas attīstība un rakstības ieviešana	Valodas konservatīvums, valoda un rakstība kā kultūras kodols
Lieli politiski satricinājumi (valsts iekārtas maiņa, etniski konflikti, kari)	Politiskā stabilitāte, neitralitātes princips
Tehnoloģiju attīstība, zinātnes un mākslas sasniegumi	Moderno tehnikas, zinātnes un mākslas sasniegumu ignorēšana
Reliģisko priekšstatu maiņa	Reliģijas stabilitāte
Pasaules uzskata maiņa	Pasaules uzskata stabilitāte

Kultūru stabilitātes un mainīguma faktori

Kultūras stabilitāte un mainīgums ir savstarpēji saistīta procesa divas straumes, kas nevar veidot vienotu “upi”, ja viena otru ignorē. Šo procesu varētu aprakstīt kā pretēju situāciju mijiedarbību. Lai arī kāds no faktoriem – stabilizējošajiem vai mainošajiem – var dominēt, tomēr katrā sabiedrībā tie pastāv līdzās.

Kultūras procesa izmaiņu faktori

Lieli politiski
satricinājumi
(valsts iekārtas
maiņa, etniski
konflikti, kari)

Kultūru difūzija
(citu tautu
ietekme)

Pasaules
uzskata
maiņa

Reliģisko
priekšstatu
maiņa

Tehnoloģiju
attīstība,
zinātnes un
mākslas
sasniegumi

Valodas
attīstība un
rakstības
ieviešana

Dabas, klimata, ekoloģiskās vides
izmaiņas

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Dabas, klimata, ekoloģiskās vides izmaiņas

Pastāv uzskats, ka kultūras, sevišķi tehnoloģiju un zināšanu, attīstība ir cieši saistīta ar ekoloģiskās vides klimatiskajiem apstākļiem. Piemēram, dzīve mērenajā klimatiskajā joslā, kur pastāv ziema, sniegs un aukstums, salīdzinot ar tropiem, cilvēkiem ir bijusi sarežģītāka. Tāpēc, lai izdzīvotu, cilvēki ir bijuši radošāki un aktīvāki.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Aršana ar vēšiem. Indija.

Foto: Nichter, www.anthropphoto.com

Tuaregi smeļ ūdeni no akas. Nigēra.

Foto: Worley, www.anthropphoto.com

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Kultūru difūzija (citu tautu ietekme)

Kultūras izmaiņu nozīmīgs faktors ir kultūru difūzija jeb sabiedrību savstarpēji aizguvumi. Aizguvumiem var būt dažāds raksturs:

- ✓ ja tiek aizgūtas kultūras parādības, kas būtiski nemaina sabiedrības kultūru, tad runā par **kultūru apmaiņu**.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

- ✓ Ja kāda sabiedrība pārņem ievērojamu kādas citas kultūras daļu, to pielāgojot savai kultūrai, respektīvi, to konvertējot sev atpazīstamā veidolā, bet izmaiņas negrauj pastāvošo sabiedrības kultūru, tad runā par **akulturāciju**.
- ✓ Ja citas kultūras tradīcija tiek pārņemta gandrīz pilnībā un aizgūtā tradīcija radikāli maina agrāko kultūru, tad pieņemts runāt par kultūras **asimilāciju**.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Interesants kulturu difūzijas piemērs ir “**picas efekts**” – kādas sabiedrības kultūras elementa eksports un reeksports.

Sākotnēji *pica* bija itāļu maizes veids, kas reizē ar ieceļotājiem 19. gadsimtā nokļuva Amerikā. Tikai Amerikā *pica* ieguva mums ierasto veidolu: sieru, šķiņķi, desu, tomātu mērci, majonēzi utt. Jaunais ēdiens ieguva lielu popularitāti un drīz šādā jaunā veidolā tika atvests atpakaļ uz Itāliju (reeksports), lai no šejienes un no jauna izplatītos pa visu pasauli.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Valodas attīstība un rakstības ieviešana

Valoda ir viens no veidiem kā cilvēki sazinās un būtiska kultūras daļa. Katra valoda tiek pierakstīta, tā saglabājot cilvēku domas un jūtas. Katras sabiedrības un cilvēka valoda un rakstība ir plašākas kultūras daļa. Katra sabiedrība un cilvēks, izvēloties vai mantojot, lieto kādu no valodām vai rakstībām. Ar to mēs sevi saistām ar plašāku kultūras tradīciju.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Tehnoloģiju attīstība, zinātnes un mākslas sasniegumi

Tehnoloģiju attīstība pārveido mūsu zinātņi, mākslu, dzīves stilu, identitāti, valodu, saskarsmi un vēl daudzas cilvēkiem svarīgas jomas. Ir sabiedrības, kur tehniskie un zinātniskie atklājumi maz iespaido dzīves veidu, tomēr lielākajai daļai cilvēku jāiemācās sadzīvot ar jauno tehnoloģiju izmainītu pasauli.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Aborigēnu vīrietis jūras bruņurupuču zvejas laivā,
Ārnelande, Austrālija.

Foto: De Vore, [www. anthrophoto.com](http://www.anthrophoto.com)

Aborigēni sagatavo jūras bruņurupuci, Ārnelande,
Austrālija.

Foto: De Vore, [www. anthrophoto.com](http://www.anthrophoto.com)

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

“Pirms radās grāmatu iespiešanas māksla (Johans Gūtenbergs (*Gutenberg, Johann*) dzīvoja apmēram no 1400. līdz 1468. gadam), daudzās sabiedrībās bija cilvēki, kuri mācēja lasīt un rakstīt, bet šīs zināšanas nebija plaši izplatītas. Tam bija daudz iemeslu; starp citu, grāmata varēja maksāt tikpat, cik neliels zemes gabals. Grāmatas vienmēr bija rakstītas ar roku, no sākuma to darīja mūki, vēlāk profesionāli pārrakstītāji. Un tad Gūtenergs izgudroja iespiedmašīnu, ko uzskata par nozīmīgāko izgudrojumu pēdējos divtūkstoš gados.”

(T. H. Ēriksens)

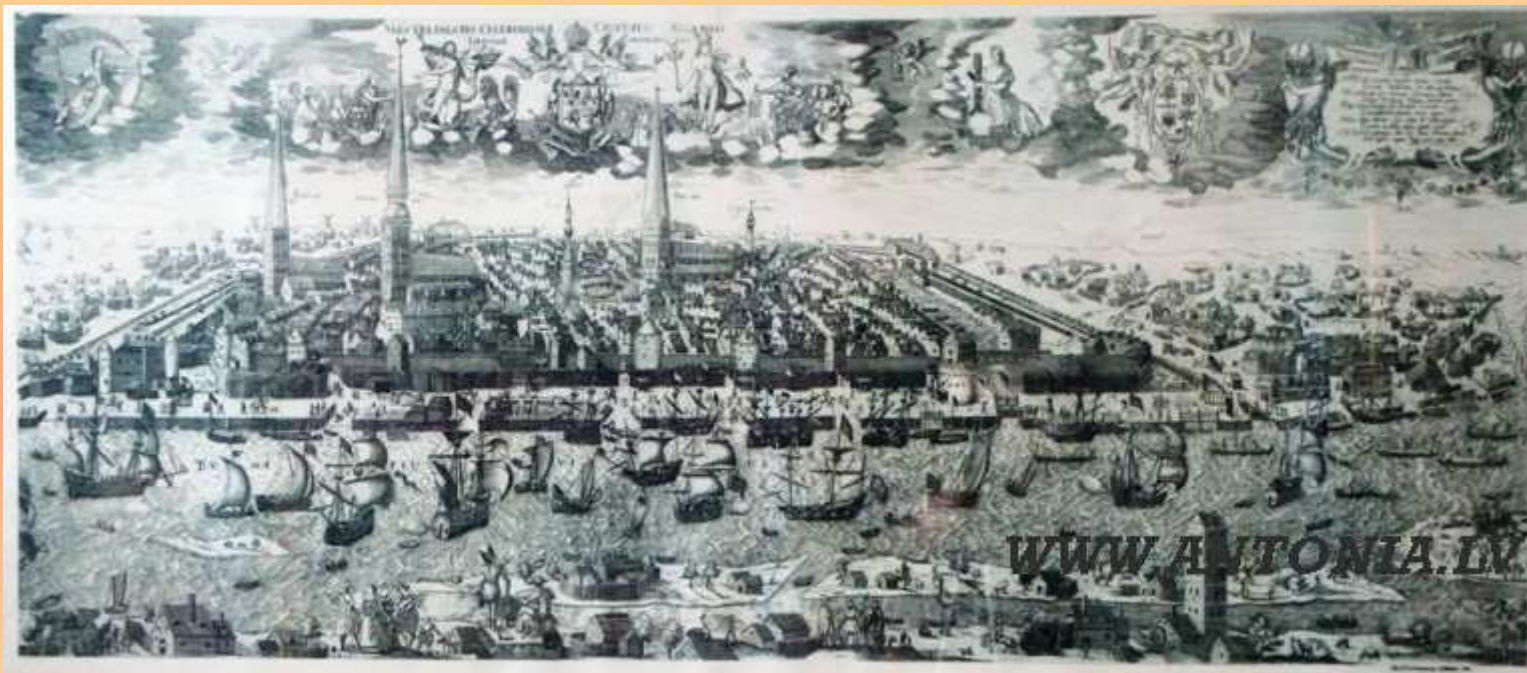
Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Pirmais tipogrāfs Latvijā bija nīderlandietis Nikolauss Mollīns (ap 1550 vai ap 1555 – 1625). Savos darba gados Rīgā viņš iespiedis 179 iespieddarbus, starp kuriem ir Rīgas rātes rīkojumi, Rīgas humānistu darbi, teoloģiskas, filosofiskas, juridiskas un pedagoģiskas grāmatas, apsveikumi. u.c. sīki iespieddarbi.

Pirmās trīs grāmatas, kas iespiestas Latvijā latviešu valodā, N. Mollīns iespiedis 1615. gadā un apkopojot tās sauc par *Luterāņu rokasgrāmatu*.

Grāmatu iespiešanas sākumi Latvijā ir būtisks tehnoloģisks jaunievedums, kas apliecināja Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanos Eiropas Jauno laiku kultūras veidošanā un vietējo autoru un lasītāju sabiedrības paplašināšanos.

N. Mollīna gravīra *Rīgas panorāma* (1612)
Restaurēta 1963. gadā pēc **Nikolausa Mollīna gravīras „Rīgas panorāma”** (1612).
Restaurators **Jāzepts Delveris**
Avots: www.antonialv.lv

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Reliģisko priekšstatu maiņa

Mūsdienu tibetiešu reliģija ir budisms, kas Tibetā tika ieviesta 7. gadsimtā no Indijas. Pievēršoties budismam, tibetieši kļuva lielas un bagātas Dienvidāzijas kultūras tradīcijas sastāvdaļa. Mainījās viņu arhitektūra un tēlotāja māksla, tika celti budisma tempļi un klosteri, valsts centralizējās ap valdnieku (dalailama), tika veidoti budisma kanoni, budisma literatūra un vēsture Tibetā.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Budistu stūpa.

Foto: Perkins, www.anthrophoto.com

Tradicionāls tibetiešu budisma svētais. Nepāla.

Foto: Etter, www.anthrophoto.com

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Pasaules uzskata maiņa

“Apaļveida mītņu izvietojumam ap vīriešu namu ir milzīga nozīme sociālajā dzīvē. Misionāri ātri saprata, ka vienīgais līdzeklis, kā pievērst bororo kristietībai, ir piespiest viņus pamest savu ciematu un apmesties citā, kur mājas atrastos paralēlās rindās. Pazaudējot orientāciju attiecībā uz debesmalām, - plānu, kas kalpo viņiem par zināšanu pamatu, indiāņi ātri zaudē tradīcijas izjūtu, jo viņu sociālā un reliģiskā sistēma pārāk sarežģīta, lai varētu iztikt bez ciemata plānā ieliktais shēmas...”

(K. Levī-Stross)

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Aprakstot Dienvidamerikas bororo tautas sociālo dzīvi un kultūru, K. Levī-Stross uzsver, ka viņu pasaules izpratne pilnībā atkarīga no ciemata struktūras. Ciematu veido ēku aplis, ko uz pusēm dala iedomāta robeža. Cilvēks pieder pie vienas no pusēm, no šīs piederības atkarīgas visas tālākās izpratnes. Ciemata dalījums uz pusēm regulē visas indivīdu rīcības, izvēles, tiesības un pienākumus.

Kultūras procesa izmaiņu faktori: piemēri

Bororo kultūras analīze parāda, ka iznīcinot būtiskus sociālo dzīvi veidojošus faktorus, kas rada un pamato visu pasaules izpratni, iespējams iznīcināt vai mainīt visu kultūru. Kristīgie misionāri un portugāļu koloniālā pārvalde, vēloties mainīt bororo pasaules uzskatus un cenšoties pievērst tos kristietībai, būtībā iznīcina tradicionālo bororo dzīves veidu.

Kultūras procesa stabilitāte

Kultūras process nav tikai izmaiņas, bet arī stabilitāte.

Izmaiņas notiek jebkurā sabiedrībā, atšķiras tikai to ātrums un intensitāte. Tāpat izmaiņas var tikt vērtētas pozitīvi vai negatīvi. Gandrīz vienmēr daļa cilvēku ātrāk pieņem visu jauno, savukārt citi ir konservatīvāki. Viņi uzskata, ka izmaiņas sabiedrībā veicinās tās kultūras degradāciju un pat izzušanu.

Ja sabiedrība kopumā ir pret izmaiņām, tad to mēdz saukt par “aukstu” sabiedrību, bet, ja kāda sabiedrība atbalsta jauno un labprāt to ievieš savā dzīvē, tad tās zinātnieki sauc par “siltām” sabiedrībām.

Kultūras procesa stabilitātes piemērs: latviešu masku gājieni

“Aplūkojot visu Latvijas novadu masku gājienus, nemaz nav nepieciešams ļoti uzmanīgi sekot aprakstam, lai saprastu, ka katram no galvenajiem gājienu tipiem – ķekatām, budējiem, mārtiņbērniem, čigāniem – piemīt savas sevišķas vietējas iezīmes. Tās nosaka apvidus, jo, piemēram, ķekatas ir saistītas tikai ar Kurzemes novadiem. Budēļus galvenokārt pazīst Kurzemes un Zemgales robežnovados. Mārtiņbērnus, kā arī kāzu (godu) kūjeniekus sastopam gandrīz bez izņēmuma Vidzemē. Turpretī čigāni ir visos novados lietots masku gājienu dalībnieku apzīmējums, tomēr tas it sevišķi ir iesakņojies Zemgales–Vidzemes–Latgales robežnovados, kur masku gājiena dalībniekiem gandrīz nemaz cits nosaukums nav zināms. Un tomēr, kaut arī gājieniem katrā novadā ir savas īpatnības, tiem visiem ir arī kas kopējs, kas tos savstarpēji saista un ļauj tos vienoti apzīmēt par latviešu masku gājieniem.”

(J. A. Jansons)

Kultūras procesa stabilitātes piemērs: latviešu masku gājieni

Latviešu masku grupa: *Sēne, Siena kaudze un Dzērve*
Avots: Jansons, J. A. 2010. *Latviešu masku gājieni*. Rīga: Zinātne.

Latviešu maska *Zirgs*

Avots: Jansons, J. A. 2010. *Latviešu masku gājieni*. Rīga: Zinātne.

Kultūras procesa stabilitātes piemērs: latviešu masku gājieni

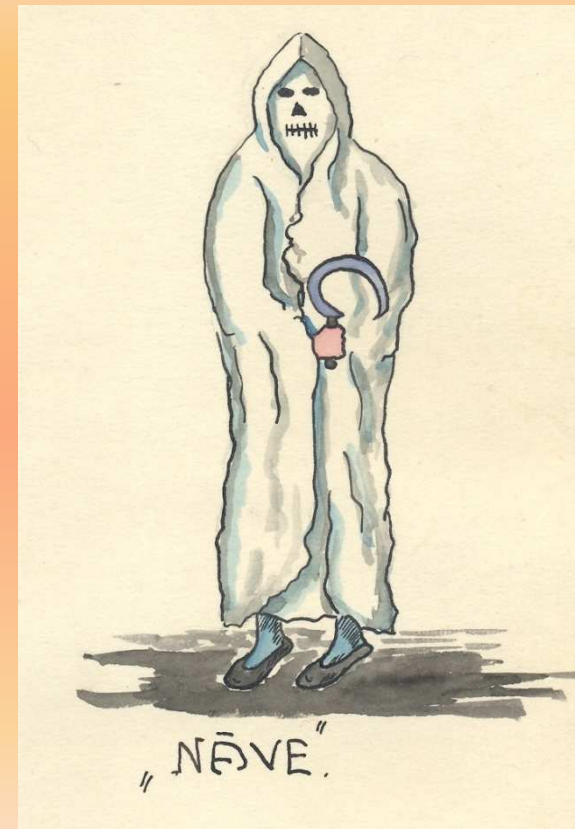
Latviešu maska *Lācis*

Avots: Jansons, J. A. 2010. *Latviešu masku gājieni*. Rīga: Zinātne.

Latviešu maska *Nāve*

Avots: Jansons, J. A. 2010. *Latviešu masku gājieni*. Rīga: Zinātne.

E-kulturoloģija

Literatūra:

Austruma, S., Muižarāja, I. 2010. Kulturoloģija vidusskolai. Rīga: Zvaigzne ABC.

Ērgle, A., Purēns, V., Sviestiņa, I. 2009. Kulturoloģija. Rīga: Raka.

Ēriksens, T. H. 2006. Mirkļa tirānija. Straujš un gauss laiks informācijas sabiedrībā. Rīga: Norden AB.

Ēriksens, T. H. 2010. Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Gīrcs, K. 1998. Kultūru interpretācija. Rīga: Izd-ba AGB.

Jansons, J. A. 2010. Latviešu masku gājieni. Rīga: Zinātne.

Levī-Stross, K. 1989. No grāmatas “Bēdīgie tropi”. *Skola un Ģimene*. N. 5.

Teilors, E. B. 1902-1904. Antropoloģija: ievadījums studijās par cilvēku un civilizāciju. Jelgava: Landsbergs. 3daļās.

Zanders, O. 1988. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Rīga: Zinātne.

Арутюнов, С.А., Рыжакова, С. И. 2004. Культурная антропология. Москва: Весь Мир.

Мид, М. Мужское и женское. Исследование полового вопроса в меняющемся мире. Москва: РОССПЭН.

www.anthrophoto.com

www.antonialv